

HAC RİTÜELİNDE “DİŞİL ÖĞE” KAVRAMI*

Metin Bobaroğlu

Tasavvuf istilâhında, kaynağa gittiğimizde dişil ögeyi, annesi buluruz; anne “um”, evlât “ümme”dir. *Um-Üm-Ümmî-Ümmet* birbirinden türeyen kavramlardır. Türkler “ümme”in sonundaki “t”yi okur ama Araplar okumazlar, “ümme” demezler, “ümme” derler. Evlât tekil söylenen çoğuldur; velet çocuk, evlât çocuklar demektir, ama tek bir sözcükle söylenir ve anlamı “safiyette birlik”tir. Herkes safiyette bir olursa “ümme”tir; safiyette bir değilse birleşmemiştir, ümmet değildir

Hac ritüelinde “um” kavramı ilginç bir kavramdır; dişil öge ile, anne kavramıyla buluşur. Çıkış noktası daha sonra buradan olacaktır. Güzel Muhammed’in kendisine, bu bağlamda kendi için, Rabbince söylenmiş bir kavramdır “ümme”. Herkes kendinden, kendi biricik yolundan çıkar ve çölde kendi varlığının arayışında olursa, o zaman insana dönüşen varlıkların birliğine, bu lojiğe göre, “ümme” denir.

Güzel Muhammed’in ünvânı “ümme” oluşudur. Ortodokside, “Okur-yazar değil, cahildi, cahillere Arapça’da ümmî denir” diye anlatılır, ama tasavvuf etimolojiden hareketle kurulmuştur ve “um” kavramı etimolojik olarak “anne” demektir. Bir başka ünvân da “rahmet” kavramıyla bütünleştirilmiştir ve “Âlemlere rahmettir” denir. Annelik “âlemlere rahmet”tir; dişil ögenin tasavvuftaki temel noktası budur. Her birinin bir ümmet olması, bir anneden doğmak demektir. Örneğin, Tevrat’ta da kullanılır: “İbrahim tek başına bir ümmetti.” Kurân’da da vardır “tek başına ümmet”; biz “ümme” deyince çoğul düşünürüz – veletler, evlât gibi– ama “tek başına ümmet” diye bir kavram var. “Tek başına ümmet”ten “kendinden doğma”yı anlar tasavvuf. Buradaki “annelik kavramı” bir bedensel anneden doğmak gibi değil, kendisindeki “dişil ögeyi” bulmak, ona ulaşmak ve ondan doğmaktır.

Bir sūfînin sözü şöyledir: “Muhammed ne kadar sıkıntı çekti kendinden Muhammed’i doğurmak için.” Diğer sūfîler için de kullanılabilir bu: kendinden doğmak, kendinde “um” olan safiyete ulaşmak. Çok ilgi çekicidir “um” kavramı; yine Arapça’da “uyum, ahenk” anlamına geldiği gibi, “bir hedefe doğru hareket etmek” anlamına da gelir. Belli bir hedefe doğru hareket etmek, anne, uyum, yani “um”, bunlar aynı sözcüktür. Bir amaca doğru hareket etme noktası, bizim bu çölde kaybolmuş, şaşkın halimizde bir amaca yönelik hareket ve onun içindeki uyum: işte hac yolculuğu budur.

Hac etmek, aynı zamanda, hicret etmekle ilgili bir kavramdır. “Hacer”, “Hacer-ül Esved”, “hac”, “hacer”, “hicret” kavramları birbiriyle ilgili kavramlardır. Kâbe’nin üzerinde bir taş vardır; o taşın adı Hacer-ül Esved’dir. Hac kavramı Hacer’den çıkar. İbrahim peygamber Mısır’a gidince Firavun ona hediyeler verir, cariyeler verir; bu cariyelerden bir tanesi Hacer’dir (*Hagar*). Hz. İbrahim onunla evlenir ve ondan İsmail doğar.

* Metin Bobaroğlu’nun 22 Haziran 2001 tarihindeki “Hac Ritüeli” başlıklı konuşmasından alınmıştır.

Hacer “um, anne” sözüyle yakın bir bağ içindedir. Bu çok ilginç bir meseledir; Türkiye’de pek bilinmez ama literatüre girmiştir. Hacer’in mezarı Kâbe’nin içindedir. Kâbe dört köşe bir küptür, ama etrafında tam tur atamazsınız. Tam yuvarlak değildir; yarım bir yay, hilâl gibi bir bölge vardır ve tur atılırken orada bir eksantrik yapar. İzlerseniz o semah hadisesini, hoş bir şeydir, bir dalgalanma vardır orada. Aslında belki de atomların etrafındaki elektronları bile anımsatabilir. Oradaki dönüşte çiğnenmeyen arazi Hz. İbrahim’in mekânı diye bildirilir. Orada Hacer’in mezarı vardır, Hacer orada gömülüdür.

O hilâl şeklinde olan yerin, o eksantrik olan yerin bir başka adı da “Hicr-i İsmail”dir; İsmail’in hicri, İsmail’in annesi Hacer gibi. Hac etmek bu hacre katılmaktır. Kâbe’nin o hilâl gibi olan yerine, Araplar “Kâbe’nin eteği” derler; kadın eteği gibi Kâbe’nin eteği. Arapça’da ne gariptir ki etek de “hicr” sözcüğüdür. “Hicr” etek, “Hacer” taş demektir. Bütün hac, Hacer’in anısına bağlanmış bir hicret, bir göç, bir yer değiştirme, bir kendinden çıkıştır ve bütün bir hac ritüeli Hacer’den, bir kadından türetilmiştir. Sûfliğin kadın bağlamı, kadın sûfler bağlamının çözümü buradadır. “Um”, “anne”, “hac”, “Hacer”; bunlar dışil öğelerdir. “Hicret”, “hicr”, “Hacer”; bu kavramlar “muhacir”i de beraberinde getirir; yani göç edenler, seyahate çıkanlar, muhacirler de vardır. Güzel Muhammed Mekke’de Kâbe’den çıktı, Medine’ye gitti. Bu ne demektir? Kâbe’den çıkmak Hacer’den çıkmak, anneden doğmak, ondan sonra hicret etmek, göç etmektir. Nereye? Kendi varlığını arayışa.

Bir insanın kendisine, belli bir ereğe yönelik bir bilinç tohumu ekmesine “niyet” diyoruz: açılmamış, kendini tanıtlamamış, kendi için kılınmamış, ama kendinde. Bu nedir? Varlığının özlemi, varlığının özlenmesi diye söylenir; varlığından ayrı kalmanın giderilme yolunda özlem, “hasret” diye nitelendirilir. Meselâ bir âyette, “İnsanlar hüsrandır” der (*Vel asri innel insâne le fi husrin*, Asr: 1-2); insanların ömrüne, asrına yemin ederim ki –yani insanların ömrüne dikkat çekiyorum ki– onlar hüsrandırılar.

Hüsrân perişanlık gibi kötü durumlar için kullanılan bir sözcüktür, ama tasavvuf yine onun etimolojik olarak köküne gider. Hüsrân “hasret”ten türetilmiştir; insanlar buldukları yerde, dünyada, yaşamlarında yabancılaşma içindedirler; doğada kendi özvarlıklarına yabancı durumdadırlar ki bu onlar için hüsrandır ve kendi varlıklarına hasret çekmeleri fitrîdir, öğretilmiş değildir. Kendi özvarlığını özlemesi, hasret çekmesi fitrîdir, doğuştandır, *a priori*’dir. Kendisinde kendi varlığına bir özlem çekmeyi anlatır, çünkü varlığıyla kendisi bir bütündür.

“Adem” yokluk demektir Arapça’da, “Âdem” ise varlık; erkek ya da kadın değil, varlık. “Âdem safiyullah”, yani saflaşmış varlık olunca, o zaman dişlilik-erillik öğesi de yoktur. “İnsan” olma niteliğinden “varlık” olma niteliğine... Artık hiçliğe gelince, insanlıktan da soyunma dediğimiz, “saf varlık” olma özelliği söz konusudur. Oraya “hiçlik evi” denebilir artık, “azatlık evi” denebilir; insanın kendi azat ettiği bilinçaltı temizlenmiş, bilinci temizlenmiş, arı duru bir mabet olmuştur. İşte, “Huzuruna dur, salâtını icra et” dedikleri mabet budur.